

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

**INFORMIRANOST BUDUĆIH STRUČNJAKA O TEMI POSVOJENJA I
NJIHOVI IMPLICITNI STAVOVI PREMA DJECI IZ
„NETRADICIONALNIH“ OBITELJI**

Diplomski rad

Josipa Vučković

Mentorica: dr. sc. Koraljka Modić Stanke

Zagreb, 2016.

SADRŽAJ

UVOD	1
Posvojiteljske i jednoroditeljske obitelji.....	1
Stavovi društva prema „netradicionalnim“ obiteljima.....	2
Teorijski pristupi u objašnjenju važnosti obiteljske strukture.....	5
Istraživanja dobrobiti djece iz posvojiteljskih i jednoroditeljskih obitelji.....	7
Stručnjaci u radu s posvojiteljskim i jednoroditeljskim obiteljima.....	8
CILJ	13
PROBLEMI I HIPOTEZE	13
METODA	15
Sudionici.....	15
Instrumenti.....	15
Postupak.....	16
REZULTATI	17
RASPRAVA	23
ZAKLJUČAK	28
LITERATURA	29
PRILOZI	35
Prilog A.....	36
Prilog B.....	38
Prilog C.....	39

Informiranost budućih stručnjaka o temi posvojenja i njihovi implicitni stavovi prema djeci iz „netradicionalnih“ obitelji

Future experts' insight into the subject of adoption and their implicit attitudes towards children from "non-traditional" families

Josipa Vučković

Sažetak

Dosadašnja istraživanja upućuju na negativan društveni pogled na posvojenu djecu i djecu iz jednoroditeljskih obitelji. Takvi se podaci nalaze u općoj populaciji, među studentima, ali i stručnjacima u radu s tom djecom. U ovom istraživanju su sudjelovale studentice, buduće psihologinje, socijalne radnice i učiteljice. Metodom vinjete ispitana je njihova percepcija opisanog djeteta. Varirane su informacije o vrsti obitelji te broju roditelja s kojima dijete živi. Opisano dijete je procjenjivano na 17 osobina, potrebi za stručnom pomoći te na 6 potencijalnih budućih problema. Uz to, ispitana su iskustva studentica s osobama iz posvojiteljskih obitelji te još neka iskustva s posvojenjem. Suprotno očekivanjima, nije dobivena razlika u procjenama djeteta ovisno o pripadnosti različitom tipu obitelji i broju roditelja. Izuzetak je veća procijenjena potreba za stručnom pomoći posvojenom nego biološkom djetetu. Vlastitu informiranost o posvojenju studentice procjenjuju slabom ili dobrom, a istodobno takve sadržaje smatraju korisnima za svoj studij. Buduće socijalne radnice koje su na studiju imale kolegij o posvojenju svoju informiranost i korisnost sadržaja posvojenja procjenjuju većom nego druge studentice. Studentice u najvećoj mjeri koriste televiziju, dnevne novine, internet te obitelj i prijatelje kao izvore informacija o posvojenju.

Ključne riječi: posvojena djeca, jednoroditeljske obitelji, stavovi, studenti

Abstract

Earlier studies imply that there is a negative social perception of adopted children and children from single-parent families. These findings have been found among general population, university students, and even experts working with these children. Participants in the current study were female students, future psychologists, social workers and teachers. Their perception of the described child was investigated using vignette method. The information about the type of family and the number of parents the child is living with was systematically varied. The described child was evaluated using 17 adjectives, level of need for special help and 6 possible future problems. In addition, the study examined student's experience with people from adoptive families and some other experiences with adoption. Contrary to expectations, there were no differences between evaluations depending on child's type of family and number of parents. The only exception was the perception of higher need for special help for the adopted than the biological child. The students evaluate that they were poorly or good informed about adoption, but at the same time they found the topic pretty useful for their study program. Future social workers who had a course on adoption reported that they were better informed and considered adoption more useful topic than other students did. When asked about their main source of information about adoption, most of the student chose television, daily news media, the Internet, family and friends.

Keywords: adopted children, single-parent families, attitudes, university students

UVOD

Posvojiteljske i jednoroditeljske obitelji

Definicija obitelji se s vremenom mijenjala i danas je mnogo složenija od tradicionalne koja „normalnu“ obitelj opisuje kao zajednicu majke i oca, odnosno heteroseksualnog bračnog para, i njihove biološke djece. Suvremene obitelji karakterizira raznolikost u strukturi, a među takvim „netradicionalnim“ tipovima obitelji su i posvojiteljske i jednoroditeljske. Posvojiteljske obitelji formiraju se kroz proces posvojenja kao „posebnog oblika obiteljsko-pravnog zbrinjavanja i zaštite djeteta bez odgovarajuće roditeljske skrbi kojim se stvara trajni odnos roditelja i djeteta“ (Narodne novine, 2015, čl. 180.). Prema zakonodavnom okviru Republike Hrvatske posvojiti mogu bračni ili izvanbračni partneri, partneri roditelja biološkog ili posvojenog djeteta, bračni partneri samostalno uz pristanak drugog partnera, te samci, što vrijedi za hrvatske državljane, uz moguće iznimke u skladu s interesom djeteta (Centar za socijalnu skrb Zagreb, 2016). Jednoroditeljske obitelji su one „u kojima jedan roditelj sam, bez drugog roditelja brine za djecu. Razlog može biti razvod, smrt drugog roditelja ili rođenje djeteta izvan braka“ (Pećnik i Raboteg-Šarić, 2005, 2. str.).

Promjene u strukturi obitelji u industrijskim zapadnim zemljama prati i Republika Hrvatska. Oko 4% Amerikanaca je posvojeno, od čega polovica od strane krvnih srodnika, a slični podaci nalaze se i u zapadnim zemljama (Hoksbergen, 1999; prema Fisher, 2003a). Prema podacima iz Statističkih ljetopisa u razdoblju od 2005. do 2011. godine (Državni zavod za statistiku) u Republici Hrvatskoj godišnje je realizirano između 120 i 160 posvojenja. Premda je teško doći do podataka o posvojenju, jer su ona u nadležnosti pojedinih centara za socijalnu skrb, broj djece koja su dostupna za posvojenje, kao i broj potencijalnih posvojitelja znatno premašuju brojke realiziranih posvojenja.

U razvijenim industrijskim zemljama jednoroditeljskih je obitelji između 15 i 30% (Puljiz i Zrinščak, 2002; prema Pećnik i Raboteg-Šarić, 2005). Prema popisu stanovništva Republike Hrvatske iz 1971. godine jednoroditeljskih obitelji bilo je 11,4%, a 2011. godine 17,1% među svim obiteljima. Više je samohranih majki nego

očeva (Državni zavod za statistiku, 2013), kao i u drugim zapadnim zemljama. Broj jednoroditeljskih obitelji je u porastu, primarno zbog sve više razvoda. Sjedinjene Američke Države prednjače u stopi razvoda u odnosu na sve europske zemlje, dok Hrvatska, uz zemlje poput Irske, Crne gore, Italije i Grčke, ima nešto nižu stopu razvoda u odnosu na druge europske države (Amato, 2014).

Stavovi društva prema „netradicionalnim“ obiteljima

U razvoju djece veliki značaj ima socijalni kontekst u kojem odrastaju, osobito obiteljsko okruženje. S obzirom na značajne promjene u obitelji kao jednoj od temeljnih socijalnih kategorija i sve veći broj djece koja odrastaju u takvim „netradicionalnim“ obiteljima, istraživači su se usmjerili ispitivanju važnosti tipa obitelji za dobrobit te djece. Osim same strukture obitelji u kojoj djeca žive, društveni stavovi i reakcije na članove obitelji važan su činitelj u razmatranju njihova funkcioniranja i prilagodbe. Obiteljska struktura tako predstavlja potencijalni temelj za nastanak stereotipa (Raboteg-Šarić i Pećnik, 2010).

U pregledu znanstvenih istraživanja objavljivanih od 2003. do 2013. godine, vjenčani heteroseksualni biološki roditelji najpozitivnije su stereotipizirani u usporedbi s drugim roditeljima, te su najčešće korišteni kao standard za procjenu drugih roditelja. Općenito su odnosi u biološkim obiteljima opisivani pozitivno, kao bliski, sigurno privrženi, brižni, stabilni, a obitelji nazivane „normalnima“ i „funkcionalnima“ (Valiquette-Tessier, Vandette i Gosselin, 2015). Stavovi prema članovima posvojitelskih i jednoroditeljskih obitelji mogu odrediti njihovu kvalitetu življenja, doživljaj i vrednovanje samih sebe, način suočavanja sa specifičnim izazovima takvih obitelji, te ponašanje drugih prema njima.

Među istraživanjima stereotipa prema različitim tipovima roditelja, istraživanja posvojitelja su najmanje zastupljena (Valiquette-Tessier, Vandette i Gosselin, 2015). Društvo općenito krvnu vezu smatra nužnom za povezanost i odnos roditelja s djetetom (Cohen 1978-79; Glickman, 1957; Krugman, 1967; prema Miall, 1987), te tako razlikuje roditeljstvo bioloških roditelja od roditeljstva posvojitelja. Na posvojenje se ne gleda kao na „najbolju opciju“, a nepostojanje biološke veze s djetetom dovodi do toga da se

na posvojitelje ne gleda kao na „prave“ roditelje. Osim toga, nepoznata genetska prošlost posvojenog djeteta u društvu se percipira negativno (Miall, 1987). Odrasli posvojenici izjavljuju o diskriminaciji drugih koji su preispitivali njihovo nepoznato biološko porijeklo, a kao glavni motiv za traženje bioloških roditelja navode upravo smanjenje stigme i osiguravanje odgovara na takva pitanja drugih (March, 1995).

Veliko američko istraživanje (Evan B. Donaldson Adoption Institute, 2002). ukazuje da Amerikanci općenito pozitivno vide posvojenje, a većina je imala iskustvo s posvojenicima u obitelji ili među prijateljima. S druge strane, rezultati istog istraživanja ukazuju da postoje određene pretpostavke o posvojenicima, poput uvjerenja da će vjerojatnije imati problema s drogom, ponašanjem, zdravljem, u školi i općenito s prilagodbom u usporedbi s neposvojenom djecom. Ispitanici s iskustvom s posvojenicima su nešto optimističniji što se tiče njihovih ishoda. Iako općenito postoji razmatranje posvojenja kao opcije, vrlo rijetko se poduzimaju konkretni koraci prema njegovom ostvarenju (van Laningham, Scheuble, i Johnson, 2012). Uz to, usporedba podataka prikupljenih 1997. i 2002. godine pokazuje da unatoč rastu iskazane potpore posvojenju, pozitivnijim stavovima i većem iskustvu s posvojiteljskim obiteljima, postotak Amerikanaca koji razmatraju posvojenje nije u porastu (Evan B. Donaldson Adoption Institute, 2002). Premda su studenti učestalo sudionici psihologijskih istraživanja, u ovom području takva su rijetka, ali postojeći nalazi u skladu su s rezultatima u općoj populaciji vezano uz općenito pozitivan pogled na posvojenje, kada se o tome pita eksplicitno, ali i istodobno doživljavanje posvojenja kao lošije, rezervne opcije (Frye 2010).

Niti jednoroditeljske obitelji ne uklapaju se u društvenu sliku „prave“ obitelji, o čemu govore i stereotipni nazivi za takve obitelji poput „nepotpuna obitelj“. Nalazi istraživanja pokazuju da i jednoroditeljske obitelji doživljavaju diskriminaciju, primjerice u svakodnevnim situacijama, kao što je potraga za stanom, što je vjerojatno odraz doživljaja njihove financijske nestabilnosti zbog samo jednog izvora prihoda (Lauster i Easterbrook, 2011). Općenito, samohrani roditelji smatraju da društvo životni stil samohranih roditelja vidi znatno negativnije od njih samih (Katz, 1998). Samohrane rastavljene majke su najčešće opisane kao neodgovorne, sebične, slabe i nesposobne da održe brak (Valiquette-Tessier, Vandette i Gosselin, 2015). Istraživanja provedena u

Hrvatskoj pokazuju da osobe koje dolaze iz većinskih dvoroditeljskih obitelji, osobito muškarci, imaju manje pozitivan stav prema samohranom roditeljstvu (Raboteg-Šarić i Pećnik, 2010). Samohrani roditelji među najvećim teškoćama samohranog roditeljstva spontano navode nerazumijevanje i iskazivanje negativnih stavova prema njima kao samohranim roditeljima od okoline (Raboteg-Šarić, Pećnik i Josipović, 2003). Diskriminaciju su doživjeli u obliku osuđivanja, ismijavanja, podcjenjivanja, neodobravanja zbog svog statusa čak i od strane bliske okoline, ali i na tržištu rada. U usporedbi s ostalim roditeljima, samohrani se znatno više osjećaju odbačenima od društva (Pećnik, 2006; prema Raboteg-Šarić i Pećnik, 2010).

Samohrani roditelji navode da su češće suptilnije negativne reakcije okoline prema njihovoj djeci, poput pitanja o drugom roditelju, nego izravno zadirkivanje (Raboteg-Šarić i sur., 2003). Djecu odraslu u jednoroditeljskoj obitelji procjenjuje se negativnije na različitim obilježjima osobnosti i ponašanja u usporedbi s djecom iz dvoroditeljskih obitelji, što je potvrđeno i meta-analizom istraživanja o usporedbi tih skupina djece (Ganong i sur., 1990.; prema Raboteg-Šarić i Pećnik, 2010), a isto je nađeno i u studentskoj populaciji (Amato, 1991). Čak i djeca u dobi od pet do sedam godina različito procjenjuju djecu rastavljenih samohranih roditelja od djece iz netaknutih obitelji. Manje ih biraju za prijatelje, za igru, za rođendan, a pripisuju im da su neinteligentni, lažljivi i loši (Hoffman i Avila, 1998). To govori i o raširenosti predrasuda prema djeci razvedenih roditelja. Osim što se suočavaju s procesom rastave roditelja i s odvajanjem od jednog roditelja, izložena su i negativnim očekivanjima okoline, ne samo odraslih, nego i od strane vršnjaka, što se može odraziti na njihovu prilagodbu nakon razvoda (Amato, 1991).

Stavovi društva se odražavaju i kroz medije te se pregledom literature mogu pratiti različite promjene u društvu, pa tako i ove vezane za obitelj. Kao glavni izvor informacija o posvojenju većina ispitanih uz obitelj i prijatelje navodi upravo medije. Korištene izvore smatraju pozitivnima s obzirom na informacije o posvojenju koje sadrže (Evan B. Donaldson Adoption Institute, 2002). Ipak, pregledom literature objavljivanje od 1998. do 2001. godine pronađeno je da je tematika posvojenja zanemarena, te da su problemi vezani uz posvojenje oko dva puta češća tema nego pozitivni ishodi (Fisher, 2003b). Pregledom američkih popularnih časopisa izdavanih od

1900. do 1998. godine u kojima je pisano o jednoroditeljskim obiteljima, nađen je značajan porast u prisutnosti takvih tema tijekom godina, ali je tematika, kao i kod posvojenja, pretežno vezana za probleme tih obitelji. Ako se razmatra cijeli taj period, u prosjeku samo jedan od četiri autora izražava jasan stav o prihvatanju jednoroditeljskih obitelji, a prevladavaju i negativni navodi, posebno kad je u pitanju utjecaj na dobrobit djeteta (Usdansky, 2003).

Teorijski pristupi u objašnjenju važnosti obiteljske strukture

Različiti teorijski pristupi objašnjavaju utjecaj obiteljske strukture na dobrobit njenih članova, a iz takvih tumačenja proizlaze i različiti zaključci o „kvaliteti“ i „poželjnosti“ pojedinih obiteljskih formi. Iako se i dalje ispituju dugoročni ishodi za osobe iz različitih obitelji te su rezultati mnogih istraživanja nejasni i zahtijevaju dodatne provjere i metodološku doradu, stručnjaci se pretežno slažu da djeca iz dvoroditeljskih, bioloških obitelji imaju bolje ishode i manje teškoća u usporedbi s djecom iz obitelji drugačijih struktura (Chase-Lansdale, Cherlin i Kiernan, 1995; Doherty i Needle, 1991; Johnson i Hoffman, 2000; prema Cavanagh 2008). Učestala je pretpostavka u mnogim psihološkim, sociološkim, antropološkim i drugim teorijama da dva biološka roditelja osiguravaju optimalno okruženje za razvoj djeteta, a odstupanje od takve strukture smatra se problematičnim (Demo i Acock, 1996).

Već je u ranijim tumačenjima utjecaja posvojenja ono povezivano s povećanim rizikom za lošu psihološku prilagodbu. U Bowlbyjevoj etološkoj teoriji (1969, 1973; prema Brodzinsky i sur., 1984) posvojenici su opisani kao rizični za emocionalne probleme uslijed odgoja od strane različitih skrbnika ili odvajanja od skrbnika nakon formiranja odnosa sigurne privrženosti. Teorije generalno zanemaruju utjecaj socijalnih i kulturalnih faktora na posvojiteljsku obitelj, poput društvenog uvjerenja o važnosti krvnog srodstva ili društvenih reakcija na neplodnost (Wegar, 2000). Jedna od suvremenijih teorijskih perspektiva u objašnjenju utjecaja obiteljske strukture vodi se prevladavajućim društvenim očekivanjem da roditeljstvo podrazumijeva odgoj biološke, „vlastite“ djece. Zbog tog očekivanja, prema teoriji, posvojiteljska obitelj doživljava najviše stigmatizacije i diskriminacije u usporedbi s drugim obiteljskim strukturama u

kojima je barem jedan roditelj biološki. Stigmatizacija i diskriminacija narušavaju dobrobit i kvalitetu odnosa članova posvojiteljskih obitelji, te je, stoga, prema ovoj perspektivi, „najnepoželjnija“ struktura posvojiteljska obitelj (Lansford, Ceballo, Abbey i Stewart, 2001). Brodzinskyev (1993) multidimenzionalni model također stigmatu vidi kao važan faktor u posvojiteljskim obiteljima. Pretpostavlja da, ako djeca posvojenje zbog povratnih informacija okoline dožive stigmatiziranim, to u njima može izazvati negativne emocije i stres; a ukoliko primjenjuju neadekvatne mehanizme suočavanja, to može rezultirati problemima u njihovoj prilagodbi.

Iz socijalnih teorija proizlazi perspektiva prema kojoj je prisutnost oba roditelja važna za optimalnu socijalizaciju djeteta. Prisutnost oba roditelja djetetu osigurava više resursa, kvalitetnije okruženje, emocionalnu podršku, kognitivnu stimulaciju, jer roditelji dijele odgovornost nadgledanja djece, discipliniranja i odgovaranja na njihove potrebe (Carlson i Corcoran, 2001). Takvo gledište jednoroditeljske obitelji, a ne posvojiteljske, opisuje kao „najnepovoljnije“ za dobrobit njenih članova i obiteljske odnose (Lansford i sur., 2001). Uz tu, i neke druge teorije jednoroditeljske obitelji vide kao „nepovoljnije“ zbog, primjerice, slabijih ekonomskih resursa i nižeg životnog standarda, različitih uzora za učenje ponašanja i vrijednosti, ili pak slabijeg nadzora nad ponašanjem djece (Gennetian, 2005).

Svi ovi pristupi odstupanja u strukturi obitelji od one tradicionalne dovode u vezu s problemima za članove tih obitelji. S druge strane, perspektiva koja zagovara važnost procesa unutar obitelji i ne podrazumijeva razlike među obiteljskim strukturama u dobrobiti članova i njihovom odnosu samo na temelju strukture, dobila je mnogo potpore istraživača u ovom području. Posebno se u tome ističu istraživanja koja ne nalaze razlike u procjenama dobrobiti i slaganja članova obitelji među osobama iz različitih obiteljskih struktura (Lansford i sur., 2001), te istraživanja obiteljskih sukoba koja pokazuju da sukobi unutar obitelji neovisno o strukturi utječu na dobrobit djece (Vanderwater i Lansford, 1998). Dakle, iako se za neke faktore već pokazalo da su bolji prediktor u objašnjenju dobrobiti i prilagodbe djece nego sama struktura obitelji, u literaturi i dalje postoji favoriziranje tradicionalne obiteljske strukture.

Istraživanja dobrobiti djece iz posvojiteljskih i jednoroditeljskih obitelji

Unatoč općenito pozitivnom pogledu na posvojenje kao izbor za djecu kojoj je potrebna skrb, parove koji ne mogu imati biološku djecu i žene s neplaniranom trudnoćom, tijekom zadnjih desetljeća porastao je istraživački interes za potencijalne rizike vezane uz posvojenje. Istraživanja u kojima su uspoređivana posvojena djeca s neposvojenom daju nekonzistentne rezultate u razlikama u prisutnosti emocionalnih, bihevioralnih, obrazovnih i zdravstvenih problema kod te djece. Iako su istraživanja usmjerena na nalaženje razlika koje bi se mogle pripisati potencijalnim problemima koje posvojenje nosi, u mnogim istraživanjima razlike uopće nisu pronađene. Primjerice, nisu nađene razlike u samopouzdanju (Christoffersen, 2012) niti inteligenciji posvojenika (van Ijzendoorn i Juffer, 2005), a ni usporedbom dobrobiti bioloških i posvojiteljskih obitelji (Borders, Black i Pasley, 1998; prema Wegar, 2000). Čak i u istraživanjima koja ukazuju na veći broj problema kod posvojene djece, rezultate treba tumačiti s oprezom, jer se ti problemi ne svrstavaju u klinički značajne, patološke (Brodzinsky, Schechter, Braff i Singer, 1984). Dakle, rezultati upućuju na to da je većina posvojene djece dobro prilagođena.

Ako se uz ove rezultate u obzir uzmu i potencijalne traume, institucionalizacija, siromašnija prenatalna skrb i slična rana iskustva neke posvojene djece koja mogu povećati rizik za razvoj poteškoća, može se zaključiti da posvojenje generalno rezultira pozitivnim ishodima. Pri usporedbi djece koja su posvojena s djecom koja su ostala u okruženju iz kojeg su djeca posvojena, prema nizu pokazatelja poput kognitivnog razvoja, školskog uspjeha, te poremećaja ponašanja i problema mentalnog zdravlja posvojenici pokazuju manje problema, što ukazuje na to da posvojena djeca općenito profitiraju od posvojenja (Christoffersen, 2012). Uz to, posvojenici imaju bolje ishode u usporedbi s djecom roditelja ambivalentnih oko njihove skrbi (Bohman, 1970; prema Brodzinsky, 1993), a i bolje rezultate na testovima inteligencije u odnosu na djecu koja su bila u udomiteljskim obiteljima i djecu koja odrastaju s majkama koje su razmatrale davanje djeteta na posvojenje (Bohman i Sigvardsson, 1990; prema Brodzinsky, 1993).

Interes za ispitivanje teškoća u prilagodbi djece postoji i kod djece iz jednoroditeljskih obitelji. Različiti su razlozi nastanka takvih obitelji. Istraživanja se najčešće odnose na djecu razvedenih roditelja, ali se i za djecu rođenu izvan braka

nalaze slični rezultati na mjerama dobrobiti i prilagodbe. Za djecu kojima je jedan roditelj umro nalaze se nešto bolji rezultati u odnosu na prve dvije skupine (Amato, 2005). Kao i za posvojenike, za djecu iz jednoroditeljskih obitelji, neka istraživanja nalaze više emocionalnih i ponašajnih teškoća te niže obrazovne rezultate u usporedbi s djecom iz dvoroditeljskih obitelji. Neka istraživanja nalaze trajnije negativne efekte, neka manje, a neka nikakve efekte, što sve ovisi o vrsti uzorka, dobi djece, mjerenim ishodima, metodama analize (Amato, 2005). U pregledu niza američkih istraživanja o utjecaju razvoda na psihosocijalnu prilagodbu djece nalazi se prosječno mala razlika između te dvije skupine djece na različitim mjerama, kao i manja razlika u odnosu na ranija istraživanja. To je objašnjeno većim prihvaćanjem razvoda u društvu i većim naporima roditelja da djeluju na potencijalne posljedice razvoda (Amato i Keith, 1991.; prema Raboteg-Šarić i Pećnik, 2010).

Iako su istraživanja u većoj mjeri sklona ispitivati probleme i poteškoće djece iz posvojiteljskih i jednoroditeljskih obitelji, složeniji istraživački nacrti ukazuju na to da su procesi unutar obitelji i neki drugi faktori značajniji prediktori prilagodbe djeteta od strukture obitelji. Primjerice, za posvojenu djecu značajni su događaji prije posvojenja, osobito traumatska iskustva, dob posvojenja, te obiteljski kontekst poput pripremljenosti obitelji za posvojenje i odnosa posvojitelja (Goldberg i Smith, 2013), a za djecu iz jednoroditeljskih obitelji, nepovoljno djeluju sukobi roditelja, ukoliko je u pitanju razvod, ili financijske teškoće zbog samo jednog izvora prihoda (Lansford i sur., 2001).

Stručnjaci u radu s posvojiteljskim i jednoroditeljskim obiteljima

S obzirom da i istraživanja i teorije imaju tendenciju usmjeravanja na probleme djece iz posvojiteljskih i jednoroditeljskih obitelji, povezivanja problema s posvojenjem i odrastanjem uz jednog roditelja te da je i društvo općenito sklono takve obitelji vidjeti problematičnijima, postavlja se pitanje kako djeluju stručnjaci u radu s tom djecom. Stručnjaci, primjerice psiholozi, socijalni radnici i učitelji, koji se u svakodnevnom radu na različitim radnim mjestima mogu susretati s djecom iz posvojiteljskih i jednoroditeljskih trebali bi biti upućeni u ovo područje, svjesni potencijalnih poteškoća,

ali i toga da je većina ove djece dobro prilagođena, kako bi mogli stvoriti bolji odnos sa svojim klijentima te uspješnije i stručnije obavljati svoj posao.

Iako su ispitivanja stavova socijalnih radnika o posvajanju rijetka, pokazalo se da su oni čak skloniji od društva općenito opisati roditeljstvo posvojitelja kao inferiorno u odnosu na biološko (Miall, 1987). Također, socijalni radnici često su pretpostavljali da je djecu najbolje vratiti u njihovu biološku obitelj, bez obzira na odnose i financijske okolnosti unutar nje (Cohen, 1978-79; prema Miall, 1987). To kod posvojitelja može stvoriti otpor u traženju stručne podrške i pomoći ako je to potrebno (Miall, 1987). U istraživanju problema i iskustava posvojitelja provedenom u Republici Hrvatskoj većina posvojitelja iskazuje da unatoč potrebi za podrškom i pomoći državnih službi, takvu pomoć, koja bi olakšala njihovo funkcioniranje nakon posvojenja, nisu dobili. Istodobno navode da se za pitanja vezana uz posvojenje najčešće obraćaju prijateljima, obitelji i drugim posvojiteljima, a u najmanjoj mjeri centru za socijalnu skrb (Kralj, Modić Stanke i Topčić-Rosenberg, 2014). Pri tome je centar za socijalnu skrb „dužan djetetu i posvojitelju osigurati potrebnu savjetodavnu pomoć i potporu i nakon što je posvojenje zasnovano“ (Centar za socijalnu skrb Zagreb, 2016).

Podaci iz američkih ustanova mentalnog zdravlja pokazuju da su posvojena djeca upućivana stručnjacima za mentalno zdravlje u postotku koji je daleko veći od njihove prisutnosti u općoj populaciji (Borgatta i Fanshel, 1965; Kirk, Jonassohn i Fish, 1966; Menlove, 1965; Schechter, 1960; Schechter, Carlson, Simmons i Work, 1964; prema Brodzinsky i sur, 1984). Isto je pronađeno i u nekim zapadnim zemljama (Evan B. Donaldson, 2010; prema Donalds, 2012). Čak i kada se radi o vrlo malim poteškoćama, posvojenici su češće upućivani na psihološku pomoć, što se objašnjava uvjerenjem roditelja i okoline u veći rizik kod posvojenika, većom osjetljivosti roditelja i stručnjaka na potencijalne probleme, te većom spremnošću roditelja na traženje pomoći s obzirom na naučeno kroz pripremu za posvojenje (Warren, 1992; prema Brodzinsky, 1993).

Unatoč takvim pokazateljima, rijetko su ispitivani stručnjaci o njihovim stavovima, očekivanjima i stupnju edukacije vezano za posvojenje (Kriebel i Whitten, 2014). Posvojenje je podzastupljeno u programima kliničkih psihologa, a i sami psiholozi iskazuju potrebu za više edukacije u tom području i prepoznaju važnost učenja

takvog sadržaja (Post, 2000). Posvojitelji čak navode da je postojala potreba za informiranjem stručnjaka koji su radili s njihovom djecom (Kriebel i Wenzel, 2011; prema Kriebel i Whitten, 2014). Hrvatski posvojitelji također navode nedovoljnu educiranost radnika u centrima za socijalnu skrb uključenima u procese posvojenja (Kralj, Modić Stanke i Topčić-Rosenberg, 2014). Nedostatak znanja o posvojenju može dovesti do toga da posvojenici budu krivo shvaćeni, krivo dijagnosticirani i krivo tretirani (Post, 2000).

Osim toga, nalazi nekih istraživanja ukazuju da se i u školi posvojenici suočavaju s predrasudama i diskriminacijom, ne samo od strane vršnjaka, nego i od učitelja. Navode osjećaj odbačenosti od strane učitelja, nedovoljnu osjetljivost u zadavanju školskih zadaća povezanih s genetskom prošlosti, kao i neumjesne komentare vezane za, primjerice, maloljetničke trudnoće te korištenje neprimjerene terminologije (Donalds, 2012). Posvojitelji u Republici Hrvatskoj iskazuju nezadovoljstvo educiranošću stručnih radnika, nastavnika i odgajatelja u vrtićima i školama (Kralj, Modić Stanke i Topčić-Rosenberg, 2014). Tome u prilog idu i podaci dobiveni ispitivanjem studentica ranog i predškolskog odgoja i psihologije, koje pri procjeni djeteta opisanog s eksternaliziranim problemima, posvojeno dijete procjenjuju tužnijim, emocionalno nestabilnijim, nižeg školskog uspjeha, niže motivacije za učenjem te više nezainteresiranog za sudjelovanje u nastavi nego biološko dijete (Modić Stanke, 2016).

Istraživanja pokazuju da su posvojena djeca u odnosu na neposvojenu imala više neprepoznatih obrazovnih potreba, trebala više dodatne specijalne edukacije, dobivala više pritužbi učitelja o njihovu ponašanju (Howard, Smith i Ryan, 2004). Kao i za veću zastupljenost u ustanovama mentalnog zdravlja, i ovdje je moguće da se radi o većoj spremnosti posvojitelja da traže pomoć za svoju djecu, a moguće je da se radi i o očekivanjima učitelja o povezanosti posvojenja s problemima učenja i ponašanja (Taymans et al., 2008; prema Donalds, 2012). Problem nedostatka edukacije učitelja još je dalekosežniji od izravnog utjecaja na posvojenike – ponašanje učitelja utječe i na ponašanje drugih učenika prema djeci iz posvojiteljskih obitelji (Donalds, 2012).

Kao i u slučaju posvojiteljskih obitelji, učitelji daju negativnije procjene i imaju slabija očekivanja za djecu iz jednoroditeljskih obitelji (Ball, Newman i Scheuren, 1984; Fuller, 1986; prema Noble, 2004). Među učiteljima osnovnoškolske djece nađena

je tendencija pripisivanja manje pozitivnih, a više negativnih obilježja školskog ponašanja djeci iz jednoroditeljskih u odnosu na djecu iz dvoroditeljskih obitelji. Tako su, primjerice, djeca iz jednoroditeljskih obitelji procijenjena kao manje sretna, zrela, uspješna u školi, odgovorna i pristojna, a više problematičnog ponašanja, sramežljiva, povučena (Fuller, 1986; prema Noble, 2004).

Utvrđeno je da samohrani roditelji, u skladu sa svojom slabijom financijskom situacijom, koriste češće od roditelja iz dvoroditeljskih obitelji različite oblike pomoći u okviru formalnog sustava podrške obiteljima, ali u odnosima sa službama i institucijama društvenog sustava podrške obiteljima značajan udio roditelja ne doživljava razumijevanje i podršku (Pećnik i Raboteg-Šarić, 2004). Stručnjaci u takvim institucijama, primjerice socijalni radnici, mogu utjecati na odluke u području socijalne politike vezane uz jednoroditeljske obitelji. U zemljama u kojima socijalna politika financijski i osiguravanjem dopusta nadoknađuje resurse koji jednoroditeljske obitelji stavljaju u nepovoljniju poziciju nego dvoroditeljske obitelji, nema učinka strukture obitelji na školski uspjeh (Pong, Dronkers i Hampden-Thompson, 2003).

Osim što jednoroditeljske obitelji nastaju nakon smrti partnera, razvoda ili rođenjem djeteta izvan braka, samci mogu odabrati posvojenje kako bi ostvarili svoju roditeljsku ulogu. Iako nije postojao zakon koji bi zabranjivao smještanje djece kod samaca, kroz dvadeseto stoljeće nevjenčanu ženu socijalne službe smatrale su neobičnom i nepoželjnom za smještanje djece, a još manje poželjnim muškarce samce (Hansen, 2006). Socijalne službe su sklonije dijete smjestiti u obitelji s dva roditelja, jer to više odgovara slici „normalne obitelji“, a i pretpostavljaju emocionalne i financijske rizike za dijete u jednoroditeljskoj obitelji. Tako se stavovi stručnjaka mogu odraziti na njihov različit tretman parova i samaca pri donošenju odluka o smještanju djece i zakonskih odredbi. Primjerice, 1958. u Sjedinjenim Američkim Državama donesen je nalog da bi posvojiteljska obitelj trebala uključivati i oca i majku, čime je gotovo onemogućeno posvajanje za samce, dok je 1968. odlučeno da je smještanje djece kod samca dozvoljeno ukoliko dijete drukčije ne bi bilo posvojeno, što se onda uglavnom odnosilo na „teže posvojivu“ djecu, stariju i onu s teškoćama. Iako je i dalje među posvojiteljima najviše vjenčanih parova, kroz godine je u Americi broj samaca posvojitelja porastao čak više nego broj parova posvojitelja (Hansen, 2006). To može

biti odraz promjena u stavovima društva, ali, s obzirom na iskazane stereotipe prema djeci iz posvojiteljskih i jednoroditeljskih obitelji, pitanje je jesu li djeca tome još i više izložena kada dolaze iz posvojiteljsko – jednoroditeljske obitelji. Takve obitelji jesu rijetke, ali s obzirom na sve promjene u strukturi obitelji i opažene obrasce stereotipa, ne i zanemarive.

U širokom području istraživanja stavova prema određenim skupinama ljudi, stavovi prema posvojiteljskim i jednoroditeljskim obiteljima su rijetko ispitivani. Još su rjeđa istraživanja stavova specifičnih skupina stručnjaka u radu s tim obiteljima, kakvi bi bili od velikog praktičnog značaja i za članove tih obitelji i za same stručnjake. Rezultati ovog istraživanja dat će uvid u stavove budućih psihologinja, socijalnih radnica i učiteljica u Hrvatskoj prema posvojenoj djeci i djeci iz jednoroditeljskih obitelji. Time će, uz već neka postojeća saznanja o stavovima studentica psihologije prema posvojenoj djeci (Modić Stanke, 2016), biti ispitane i dvije dodatne studentske grupe, a osim stavova o posvojenoj djeci, bit će ispitani i stavovi prema djeci iz jednoroditeljskih obitelji. Pri tome će biti ispitani i stavovi prema vrlo specifičnoj skupini djece posvojitelja samaca, koji su rijetki, ali ne i zanemarivi u dinamičnom kontekstu promjena obiteljske strukture, a za koju literatura pruža vrlo malo podataka.

Nalazi dosadašnjih istraživanja pružaju uvid u stavove ispitane izravno i vjerojatno inhibirane socijalnom poželjnošću, kao što je primjerice nalaz o pozitivnom pogledu studenata na posvojenje dobiven upitnikom uvjerenja o posvojenju (Gibbons, Wilson i Rufener, 2006). Zbog mogućeg nepodudaranja implicitnih i eksplicitnih stavova postavlja se pitanje o tome kakvi su indirektno ispitani stavovi prema djeci iz posvojiteljskih i jednoroditeljskih obitelji, manje podložni socijalno poželjnom odgovaranju, a ovo istraživanje dat će nalaze prikupljene upravo takvom metodom. Istraživanje će dati i opći uvid u procjene vlastite upoznatosti studenata s posvojenjem, korištene izvore informacija kao i procjenu korisnosti tematike posvojenja u fakultetskom obrazovanju za buduća zanimanja psihologa, socijalnog radnika i učitelja.

Nalazi bi mogli ukazati na postojeće obrazovne potrebe budućih stručnjaka, poslužiti kao temelj u upotpunjavanju obrazovnih sadržaja vezanih za posvojenje i samohrano roditeljstvo, kao i u osmišljavanju intervencija za smanjenje stereotipa ukoliko se oni pokažu. Ranija istraživanja ukazuju na efikasnost educiranja stručnjaka o

skupinama koje su izložene diskriminaciji (Shi i sur., 1993; Allen, Cherry i Palmore, 2009), a isto se pokazalo i u nastavi studenata psihologije, kod kojih je nađeno smanjenje predrasuda nakon slušanja nastave (Pettijohn i Walzer, 2008). Edukacije budućih stručnjaka važne su u njihovoj pripremi za uspješnije pristupanje i rad s djecom i članovima posvojiteljskih i jednoroditeljskih obitelji, za osiguravanje strukturiranog sustava stručne podrške i pomoći tim obiteljima, a time i za stvaranje osjećaja dostupnosti takve pomoći kod tih obitelji.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je ispitati percepciju djece iz „netradicionalnih“ formi obitelji, odnosno posvojiteljskih i jednoroditeljskih obitelji, kod budućih stručnjaka. Istraživanje je usmjereno na ispitivanje razlika u procjenama hipotetskog opisa djeteta ovisno o pripadnosti određenoj vrsti obitelji (biološkoj ili posvojiteljskoj), ovisno o broju roditelja s kojima dijete živi (živi li u dvoroditeljskoj ili jednoroditeljskoj obitelji), te ovisno o međuodnosu tih obilježja djetetove obitelji. Cilj istraživanja je ispitati i iskustva studenata s osobama koje dolaze iz takvih „netradicionalnih“ obitelji, te ispitati jesu li i u kojoj mjeri iskustva s članovima posvojiteljskih obitelji povezana s procjenama posvojenog djeteta. Također, cilj je dobiti uvid u korištene izvore informacija o posvojenju te procjene vlastite informiranosti i korisnosti sadržaja posvojenja za pohađani studij kod studenata tri studijska smjera – psihologije, socijalnog rada i učiteljskog smjera.

PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

1. Ispitati ovise li procjene nepoželjnih osobina, potencijalnih budućih problema i potrebe za stručnom pomoći hipotetski opisanog djeteta o vrsti obitelji.

Djetetu iz posvojiteljske obitelji bit će pripisan veći stupanj nepoželjnih osobina (H_{1a}), veći stupanj budućih problema (H_{1b}) te procijenjena veća potreba za stručnom pomoći (H_{1c}) nego djetetu iz biološke obitelji.

2. Ispitati ovise li procjene nepoželjnih osobina, potencijalnih budućih problema i potrebe za stručnom pomoći hipotetski opisanog djeteta o broju roditelja.

Djetetu iz jednoroditeljske obitelji bit će pripisan veći stupanj nepoželjnih osobina (H_{2a}), veći stupanj budućih problema (H_{2b}) te procijenjena veća potreba za stručnom pomoći (H_{2c}) nego djetetu iz dvoroditeljske obitelji.

3. Ispitati postoje li razlike u procjenama nepoželjnih osobina, potencijalnih budućih problema i potrebe za stručnom pomoći hipotetski opisanog djeteta iz posvojiteljske u odnosu na dijete iz biološke obitelji, s obzirom na broj roditelja s kojima dijete živi.

Dijete iz posvojiteljske obitelji s jednim roditeljem će biti procijenjeno s najvećim stupnjem nepoželjnih osobina, problema i potrebom za stručnom pomoći, slijedit će dijete iz posvojiteljske obitelji s dva roditelja, iz biološke s jednim roditeljem, te s najmanjim stupnjem procjene dijete iz „tradicionalne“ biološke obitelji s dva roditelja. Razlika u procjenama bit će manja između djeteta s jednim i s oba roditelja u slučaju djeteta iz biološke, nego u slučaju djeteta iz posvojiteljske obitelji.

4. Ispitati postoji li razlika u procjenama posvojenog djeteta između sudionika koji imaju i onih koji nemaju bliska poznanstva s osobama iz posvojiteljskih obitelji.

Sudionici koji imaju bliska poznanstva s osobama iz posvojiteljskih obitelji procjenjivat će manji stupanj nepoželjnih osobina, potencijalnih problema i potrebe za stručnom pomoći opisanom posvojenom djetetu nego sudionici koji nemaju takva bliska poznanstva.

5. Ispitati procjene vlastite informiranosti o temi posvojenja te razlike u procjenama informiranosti između pojedinih studija.

Studentice socijalnog rada procjenjivat će vlastitu informiranost o posvojenju većom nego ostale studentice.

6. Ispitati procjene korisnosti obrazovnih sadržaja o posvojenju na pohađanom studiju te razlike u procjenama korisnosti između pojedinih studija.

Studentice socijalnog rada procjenjivat će korisnost obrazovnih sadržaja na studiju većom nego ostale studentice.

7. Ispitati korištene izvore informacija o posvojenju.

METODA

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 255 studentica i 34 studenata psihologije, socijalnog rada i učiteljskog studija Sveučilišta u Zagrebu. Zbog malog broja muških sudionika, nejednake zastupljenosti u uzorcima različitih studija i nalazima koji ukazuju na razlike u stavovima prema posvojenju između studentica i studenata (Gibbons, Wilson i Rufener, 2006) pri obradi podataka u obzir su uzeti samo rezultati studentica. Među sudionicama najviše je studentica prve i druge godine socijalnog rada ($N=106$, 41.6%), zatim studentica druge godine učiteljskog studija ($N=97$, 38%), te studentica prve godine psihologije na Filozofskom fakultetu ($N=52$, 20.4%). Dobni raspon sudionica je od 18 do 29 godina, a prosječna dob je 20 godina ($M=19.99$, $SD=1.46$).

Instrumenti

Za potrebe ovog istraživanja osmišljena je vinjeta, odnosno hipotetski opis djeteta, u kojem je varirana informacijama o tome dolazi li dijete iz biološke ili posvojiteljske obitelji i o tome živi li s jednim ili oba roditelja. Kombinacijom tih informacija nastale su četiri verzije vinjeta (Prilog A): opis djeteta iz biološke obitelji s dva roditelja, djeteta iz posvojiteljske obitelji s dva roditelja, djeteta iz biološke obitelji s jednim roditeljem te djeteta iz posvojiteljske obitelji s jednim roditeljem. Na ovaj način pokušala se prikriti prava svrha istraživanja, sa ciljem smanjenja socijalno poželjnog odgovaranja.

Prema ranijim istraživanjima odabrano je 17 osobina za koje je trebalo procijeniti koliko opisuju opisano dijete zaokruživanjem broja na skali od 1 do 5, pri čemu 1 znači da osobina nimalo ne opisuje dijete, a 5 da ga osobina izrazito opisuje. Odabrane su osobine: tužan, agresivan, neodgovoran, strašljiv, nepažljiv, socijalno neprilagođen, impulzivan, neuspješan u školi, nezreo, nepristojan, slabog samopouzdanja, svadljiv, nestrpljiv, nemotiviran za učenje, sramežljiv, zahtjevan, nesiguran. Slijedilo je pitanje u kojem je na skali od 1 do 5, od „nimalo“ do „u potpunosti“, trebalo zaokružiti u kojoj mjeri bi djetetu trebala stručna pomoć, primjerice pomoć psihologa. Odabrani su i potencijalni budući problemi – problemi s alkoholom, s drogom, psihički problemi, problemi u obiteljskim odnosima, u ljubavnim vezama i u školovanju, za koje je trebalo procijeniti vjerojatnost pojavljivanja kod djeteta do njegove punoljetnosti zaokruživanjem broja na skali od 1 do 5, pri čemu 1 znači da nije nimalo vjerojatno da će dijete imati navedeni problem, a 5 da je to izrazito vjerojatno.

Osim toga, upitnik sadrži nekoliko pitanja o iskustvu s posvojenjem i jednoroditeljskim obiteljima. Pitanja se odnose na poznavanje osoba iz takvih obitelji, procjenu vlastite informiranosti o posvojenju, korištene izvore informacija o posvojenju, procjenu korisnosti obrazovnih sadržaja o posvojenju na studiju, te osobnu spremnost na razmatranje posvojenja kao načina proširenja obitelji. Posljednje pitanje i pitanje o poznanstvu s osobama iz jednoroditeljskih obitelji korištena su kao dio obmane o cilju istraživanja, te kasnije nisu korištena u obradi. Od demografskih karakteristika sudionici su pitani o spolu i dobi.

Postupak

Istraživanje je provedeno u nekoliko termina u razdoblju od dva mjeseca, na fakultetima, prije predavanja u dogovoru s profesorima. Na početku su studentima dane glavne informacije o istraživanju i opće smjernice za rješavanje. Prava svrha istraživanja bila je prikrivena, pa im je tako rečeno da istraživanje ispituje neke odrednice procjene ponašanja školske djece i stavove prema određenim životnim opredjeljenjima. Svaki sudionik dobio je upitnik s pristankom. Postojale su četiri verzije vinjeta, a svaki upitnik je sadržavao samo jednu verziju vinjete. U svakom terminu

podjednako su primijenjene sve četiri verzije. Sadržaj vinjeta se razlikovao po jednoj ili dvije informacije uklopljene u tekst jednake forme i opsega te su upitnici naizgled bili isti, pa je postojala minimalna mogućnost da sudionici primijete razlike. Sudionici su prema uputi trebali pročitati vinjetu s opisom djeteta, procijeniti dijete na zadanim česticama i odgovoriti na ostala pitanja zaokruživanjem ili upisivanjem odgovora.

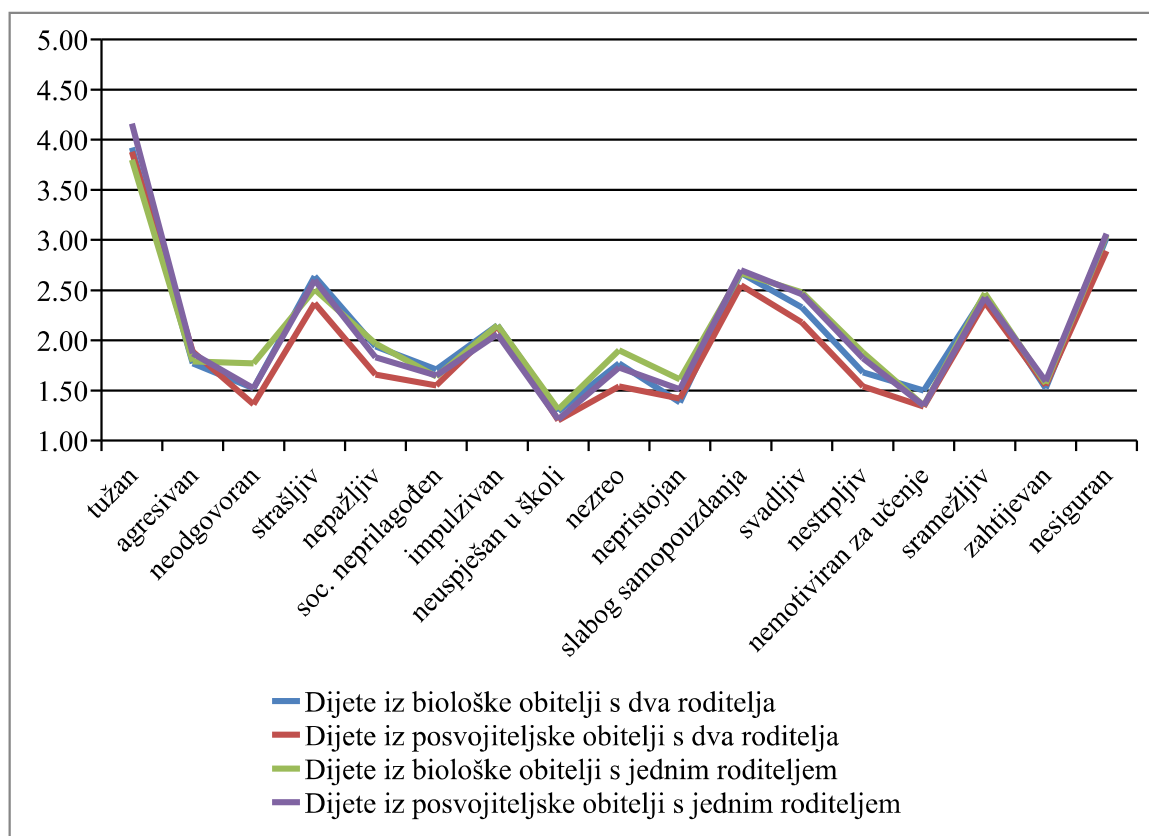
Po završetku ispunjavanja upitnika koje je trajalo oko 15 minuta, sudionici su grupno informirani o pravoj svrsi istraživanja. Dakle, bilo im je objašnjeno kako su neka istraživanja pokazala da se posvojenoj djeci pripisuje više problema u odnosu na neposvojenu, kao i djeci iz jednoroditeljskih obitelji u odnosu na onu iz dvoroditeljskih, i kako to čine i stručnjaci u radu s tom djecom, te da je jako važno dobiti uvid o tome kod naših studenata i budućih stručnjaka na ovakav način. Objašnjena je važnost njihova sudjelovanja i korisnost istraživanja, kroz moguću primjenu rezultata u ukazivanju na obrazovne potrebe, potrebu za osvještavanjem stručnjaka u radu s tim skupinama djece i njihovim obiteljima kako bi što stručnije obavljali svoj posao, ukoliko se pokaže da se slično nalazi kod nas. Sudionicima su dobili kontakt putem kojeg se mogu javiti vezano za sve informacije o provedenom istraživanju. Također, bili su zamoljeni ne prenositi informacije o istraživanju kolegama do kraja provedbe istraživanja, budući da se istraživanje odvijalo kroz više termina.

REZULTATI

Kako bi se dobili odgovori na prva tri problema planirana je provedba složene analize varijance. Za provjeru preduvjeta za računanje parametrijskih statističkih postupaka provedena su dva testa – Kolmogorov-Smirnovljev test i Levenov test. Provjerom normalnosti distribucije rezultata Kolmogorov-Smirnovljevim testom utvrđeno je da sve distribucije značajno odstupaju od normalnih, ali je pregledom histograma vidljiva asimetričnost distribucija u istom smjeru uz koju je opravdana usporedba aritmetičkih sredina (Kolesarić, 2006). Levenovim testom ispitana je homogenost varijanci u skupinama te je utvrđeno da su varijance podjednake, izuzev za zavisnu varijablu „neodgovoran“ ($F(3,250) = 4.26; p < .05$). S obzirom na robusnost analize varijance, odnosno otpornost na odstupanja od normalne distribucije i

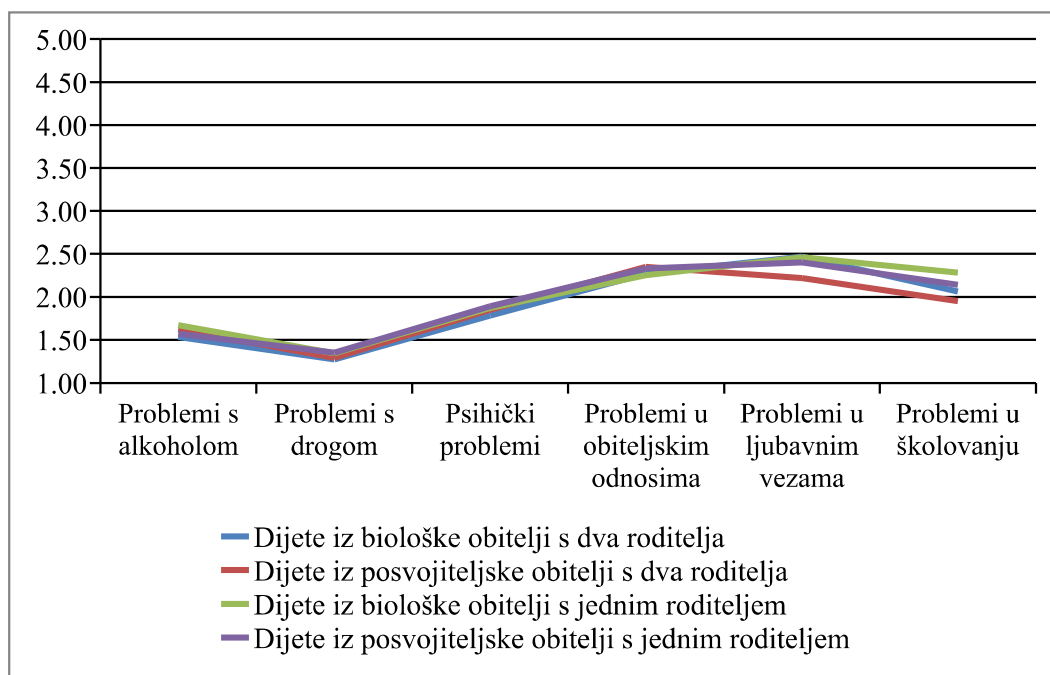
homogenost varijanci (Kolesarić, 2006) odlučeno je da će u daljnjem koraku biti primijenjena analiza varijance. Kako se kod velikog broja usporedbi povećava vjerojatnost pogreške tipa 1, provedena je Bonferronijeva korekcija za dva skupa testiranih čestica – niz nepoželjnih osobina vezanih uz pitanje o mjeri u kojoj opisuju dijete i niz potencijalnih budućih problema vezanih uz pitanje o njihovoj vjerojatnosti u djetetovu životu do njegove punoljetnosti.

Na slici 1 prikazane su prosječne procjene pojedinih osobina djeteta kod sudionica po skupinama, dok su u Prilogu B deskriptivni podaci za pojedine osobine po skupinama s obzirom na procjenjivano dijete. Pri procjeni nepoželjnih osobina opisanog djeteta nije se pokazala statistička značajnost u razlikama između procjena djeteta ovisno o vrsti obitelji ($F_{max}(1,250) < 4.60$; $p > .003$) i broju roditelja ($F_{max}(1,250) < 5.00$; $p > .003$), niti značajnost interakcija tih varijabli ($F_{max}(1,250) < 2.68$; $p > .003$).

Slika 1. Prosječne procjene pojedinih osobina za četiri skupine sudionica s obzirom na procjenjivano dijete iz vinjete ($N=255$)

Prosječne procjene budućih potencijalnih problema djeteta po skupinama s obzirom na procjenjivano dijete prikazane su na slici 2, a deskriptivni podaci za pojedine probleme su navedeni u Prilogu C. Složenom analizom varijance pokazalo se da ne postoji statistički značajan glavni efekt vrste obitelji ($F_{max}(1,251) < 1.53; p > .008$), broja roditelja ($F_{max}(1,251) < 3.09; p > .008$) niti njihova interakcija ($F_{max}(1,251) < 0.95; p > .008$) na procjenu budućih potencijalnih problema.

Slika 2. Prosječne procjene pojedinih potencijalnih problema za četiri skupine sudionica s obzirom na procjenjivano dijete iz vinjete ($N=255$)

Kod procjena potrebe za stručnom pomoći (tablica 1) nije dobiven očekivani statistički značajni glavni efekt broja roditelja ($F(1,247) = 0.62; p > .05; \eta_p^2 = .002$), no dobiven je statistički značajan glavni efekt vrste obitelji ($F(1,247) = 5.30; p < .05; \eta_p^2 = .021$); sudionice su smatrale da je posvojenom djetetu u većoj mjeri potrebna stručna pomoć nego li biološkom djetetu istog opisa. Interakcijski efekt vrste obitelji i broja roditelja nije se pokazao statistički značajnim ($F(1,247) = 0.50; p > .05; \eta_p^2 = .002$).

Tablica 1

Deskriptivni podaci za procjenu potrebe za stručnom pomoći
po skupinama s obzirom na procjenjivano dijete

Procjena potrebe za stručnom pomoći	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>	<i>Min_p</i>	<i>Max_p</i>
Dijete iz biološke obitelji s dva roditelja	2.09	0.95	65	1	5
Dijete iz posvojiteljske obitelji s dva roditelja	2.45	0.99	64	1	5
Dijete iz biološke obitelji s jednim roditeljem	2.08	0.93	60	1	5
Dijete iz posvojiteljske obitelji s jednim roditeljem	2.27	0.93	62	1	4

Kako bi se odgovorilo na četvrti problem proveden je Rang (Mann-Whitney) test za usporedbu skupine sudionica s i skupine sudionica bez bliskog poznanstva s osobama iz posvojiteljskih obitelji, koje su u vinjeti procjenjivale posvojeno dijete s dva roditelja. Ovaj test je odabran zbog različitog broja sudionica u te dvije uspoređivane skupine te malog broja sudionica u jednoj od skupina. Od 65 studentica, njih se 18 (27.69%) izjasnilo da ima takvo poznanstvo, a 47 (72.31%) da nema. Rang testom su uspoređene procjene djeteta tih dviju skupina studentica te nisu dobivene značajne razlike ni na jednoj procjenjivanoj osobini ($U > 282$; $p > .003$), kao ni u procjeni potrebe za stručnom pomoći ($U = 394.5$; $p > .05$) i budućih problema ($U > 332.5$; $p > .008$).

Kao odgovor na peti i šesti problem, u tablici 2 su prikazani deskriptivni podaci za procjenu vlastite informiranosti o temi posvojenja i procjenu korisnosti obrazovnih sadržaja o posvojenju na studiju ukupno za sve sudionice i za sve studije zasebno.

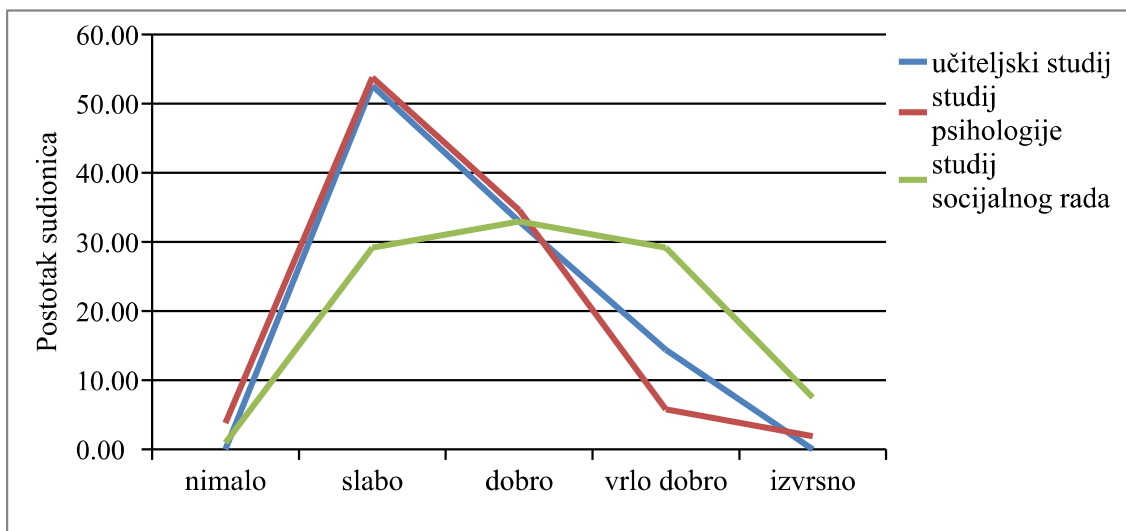
Tablica 2

Deskriptivni podaci za procjene informiranosti o temi posvojenja i procjene korisnosti obrazovnih sadržaja o posvojenju na studiju ($N=255$)

Skala	Studij	M	SD	N	Min_p	Max_p	$M_u(SD_u)$
Procjena vlastite informiranosti o temi posvojenja	Učiteljski	2.62	0.73	97	2	4	2.80 (0.88)
	Psihologija	2.48	0.75	52	1	5	
	Socijalni rad	3.13	0.96	106	1	5	
Procjena korisnosti obrazovnih sadržaja o posvojenju na studiju	Učiteljski	4.12	0.92	97	2	5	4.34 (0.84)
	Psihologija	4.00	0.86	52	2	5	
	Socijalni rad	4.70	0.57	106	2	5	

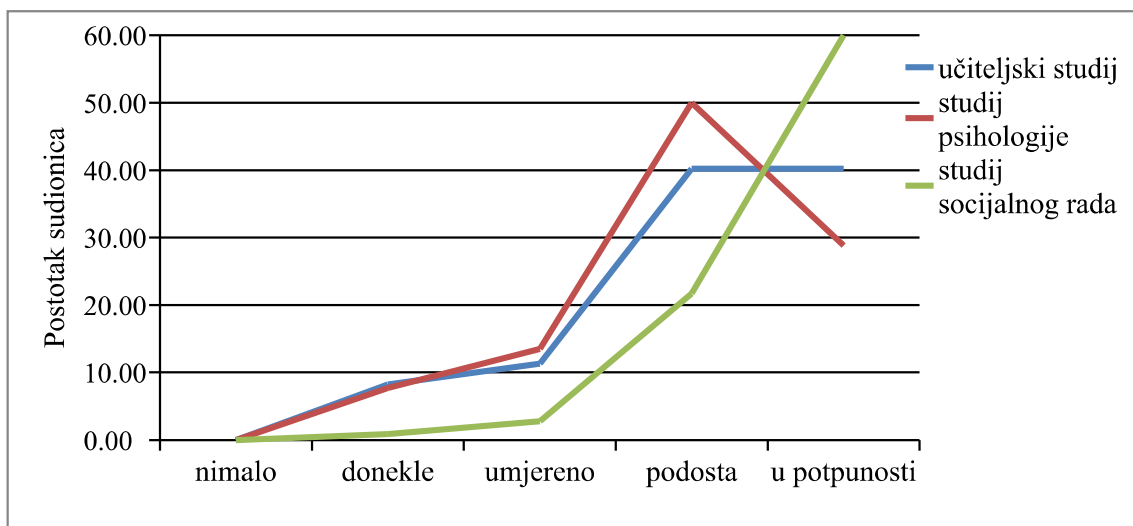
Uz to, ispitane su razlike u tim procjenama između pojedinih studija. Provjereni su preduvjeti za korištenje parametrijskih postupaka Kolmogorov-Smirnovljevim i Levenovim testom. S obzirom da distribucije rezultata za sve tri skupine značajno odstupaju od normalne i da varijance nisu podjednake, korišten je neparametrijski Kruskal-Wallisov test. Test je pokazao da postoji statistički značajna razlika u procjenama upoznatosti s temom posvojenja između tri studija ($\chi^2(2, N=255) = 24.01$; $p < .01$). Nadalje su ispitane razlike između pojedinih grupa Mann-Whitney Rang testom. Usporedbom studija (slika 3) pokazalo se da studentice socijalnog rada svoju upoznatost s temom posvojenja procjenjuju većom u odnosu na studentice psihologije ($U=1703.5$; $p < .01$) i u odnosu na studentice učiteljskog studija ($U=3580.5$; $p < .01$), a procjene studentica psihologije i učiteljskog studija se ne razlikuju ($U=2287$; $p > .05$). U uzorku studentica socijalnog rada dodatno je provjereno postojanje razlika u procjenama po godinama studija, budući da su jedino u tom uzorku dvije generacije studentica, a kod starije zbog obaveznog kolegija postoji realna mogućnost veće informiranosti.

Pokazalo se da studentice druge godine studija svoju informiranost procjenjuju većom nego studentice prve godine ($U=714$; $p < .01$).

Slika 3. Postotci sudionica koje su odabrale pojedine odgovore na pitanje o vlastitoj informiranosti o temi posvojenja kod tri studijske skupine ($N=255$)

Isti je postupak ponovljen za procjenu korisnosti obrazovnih sadržaja, te je Kruskal-Wallisovim testom dobivena statistički značajna razlika između studija u procjenama ($\chi^2(2, N=255) = 39.69$; $p < .01$). Provjerom razlika između studija (slika 4) dobiveno je da studentice socijalnog rada procjenjuju veću korisnost obrazovnih sadržaja o posvojenju u odnosu na studentice psihologije ($U=1420$; $p < .01$) i u odnosu na studentice učiteljskog studija ($U=3229.5$; $p < .01$), dok nije nađena razlika između studentica psihologije i učiteljskog studija ($U=2274$; $p > .05$). Usporedbom procjena korisnosti između dvije generacije studentica socijalnog rada nije nađena razlika ($U=1226$; $p > .05$).

Slika 4. Postotci sudionica koje su odabrale pojedine odgovore na pitanje o korisnosti sadržaja o posvojenju na studiju kod tri studijske skupine (N=255)

U tablici 3 prikazani su postotci odabranih odgovora sudionica na pitanje o korištenim izvorima informacija o posvojenju kao odgovor na posljednji problem. Sudionice su mogle odabrati više odgovora od ponuđena četiri te upisati odgovor koji nije ponuđen. Upisani odgovori su analizirani i grupirani u tri dodatne kategorije odgovora: volontiranje, fakultet i predavanja stručnih osoba.

Tablica 3

Postotak sudionica koje su odabrale pojedine odgovore na pitanju o korištenim izvorima informacija o posvojenju (N=255)

Izvori informacija o posvojenju	Postotak sudionica
Televizija i dnevne novine	32.9%
Internet	31.3%
Obitelj i prijatelji	30.6%
Stručne knjige i časopisi	13.8%
Volontiranje	5.1%
Fakultet	2.8%
Predavanja stručnih osoba	0.8%

*suma postotaka ne odgovara 100% jer je bilo moguće odabrati više odgovora

RASPRAVA

Provedenim istraživanjem dobiveno je da će budući stručnjaci dijete istih karakteristika u istoj situaciji procjenjivati podjednako – neovisno o broju roditelja i vrsti obitelji kojoj pripada, no da će prilikom procjene potrebe za stručnom pomoći biti pristrani i svoje mišljenje temeljiti na informaciji o vrsti obitelji. Specifičnije, iako nepoželjne osobine i potencijalne buduće probleme opisanog djeteta procjenjuju podjednako u slučaju kada ono dolazi iz biološke i posvojiteljske obitelji, budući stručnjaci skloni su posvojenom djetetu pripisati veću potrebu za stručnom pomoći nego biološkom djetetu. Studentice vlastitu upoznatost s temom posvojenja u najvećoj mjeri procjenjuju slabom ili dobrom, a istodobno većina procjenjuje da bi im sadržaj o posvojenju bio podosta ili u potpunosti od koristi na studiju koji polaze. Studentice socijalnog rada i vlastitu informiranost i korisnost sadržaja procjenjuju značajno većima nego studentice psihologije i učiteljskog studija. Kao glavne izvore informacija o posvojenju studentice navode televiziju i dnevne novine, internet te obitelj i prijatelje. U raspravi će biti objašnjena ograničenja provedenog istraživanja te preporuke koje iz njega proizlaze. Dobiveni rezultati bit će povezani s nalazima svjetskih i hrvatskih istraživanja, vezano za stavove prema posvojiteljskim i jednoroditeljskim obiteljima, odnos stavova i osobnog iskustva s osobama iz posvojiteljskih obitelji, te iskustvo s temom posvojenja. Konačno, bit će prikazane praktične implikacije koje proizlaze iz saznanja dobivenih ovim istraživanjem.

Jedna od mogućih poteškoća provedenog istraživanja je odabrani uzorak. Odabrani su studenti nižih godina studija psihologije, socijalnog rada i učiteljskog smjera kao budući stručnjaci, kako bi se osiguralo relativno neiskustvo s primijenjenom metodom mjerenja. Ipak, moguće je da tijekom viših godina studija učenjem i kasnije stečenom praksom studenti osvijeste neke postojeće predrasude i promijene stavove, pa je upitno koliko je ovaj uzorak zaista reprezentativan za buduće stručnjake u radu s djecom. S druge strane, iako su ciljano ispitane studentice, treba uzeti u obzir da su studenti općenito skupina s liberalnijim stavovima (Whatley, Jahangardi, Ross, Knox, 2003). Štoviše, to što nisu nađene razlike može biti i vezano za studijske smjerove sudionika. Premda su ovi studijski smjerovi odabrani upravo jer predstavljaju buduće stručnjake u radu s djecom, moguće je da su ove studentice s obzirom na odabrani studij

osjetljivije na specifične skupine djece. Ukoliko su ovu djecu doživjele kao socijalno osjetljivu skupinu, moguće je i da su pokazale povećanu empatiju, a empatija dokazano ima ulogu u smanjenju predrasude (Maričić, 2012). Unatoč pretpostavljenom neiskustvu s istraživanjima ovog tipa, prikrivanjem istraživačkog pitanja i vinjetnom tehnikom, moguće je da su sudionice prepoznale o čemu je riječ te ipak dale socijalno poželjnije odgovore. Bez obzira na osiguranu anonimnost, studentice su možda bile dodatno motivirane za pozitivnu samoprezentaciju s obzirom da su upravo u ulozi studentica tih smjerova, od kojih se možda očekuje veća stručnost.

Osim teškoća vezanih za odabrani uzorak, moguće je da osmišljenom vinjetom nije postignuta željena manipulacija, da je ona trebala biti konkretnija i izazvati jaču reakciju pri interpretaciji situacije i djeteta, ali i da nisu najbolje odabrane čestice za procjenu. Odabir čestica „negativnog“ karaktera mogao je dodatno potaknuti socijalno poželjnije odgovaranje, pa bi tako bilo poželjnije uključivanje „pozitivnih“ čestica za procjenu, poput korištenja semantičkog diferencijala u istraživanju gdje su ovakve očekivane razlike u procjeni posvojenog i biološkog djeteta dobivene (Modić Stanke, 2016). Također u tom istraživanju korišten je opis s internaliziranim i opis s eksternaliziranim „problemima“, a razlika je dobivena u slučaju eksternaliziranih, pa je moguće da opisani „problem“ u vinjeti korištenoj u ovom istraživanju nije dobro odabran, budući da se ne može jasno svrstati niti u jednu od ovih kategorija problema. Bolji uvid u ovo područje zahtijeva i razvijanje istraživačkih instrumenata, kakvi trenutno nisu dostupni, a kakvi bi mogli osigurati pouzdanije rezultate. Ovo istraživanje, unatoč svojim nedostacima, dalo je neke općenite informacije koje bi mogle poslužiti kao smjernice u daljnjem proučavanju ovih pitanja. Zasigurno ostaje široko, još nedovoljno istraženo područje važnih pitanja vezanih uz posvojenje i samohrano roditeljstvo, prilagodbu članova tih obitelji, reakcije okoline i praksu stručnjaka u radu s njima.

Studenti su učestalo sudionici psihologijskih istraživanja, ali se u području istraživanja posvojenja nalaze rijetka u kojima su sudjelovali (Frye, 2010). Nalazi ranijih istraživanja pokazuju da studenti preferiraju imanje biološkog djeteta u odnosu na posvojeno i posvojenje vide stresnijom i manje zadovoljavajućom opcijom, te su takvi rezultati u skladu s onima u općoj populaciji (Bonds-Raacke, 2009, prema Frye,

2010). Studentice ranog i predškolskog odgoja i psihologije u Hrvatskoj posvojenom djetetu pripisuju više emocionalnih i sa školom povezanih problema nego biološkom (Modić Stanke, 2016). Kod studenata podjednake prosječne dobi kao u ovom istraživanju je nađena negativnija percepcija djece iz jednoroditeljskih obitelji (Amato, 1991). Tako je i u ovom istraživanju, prema ovim rijetkim nalazima na studentskoj populaciji, pretpostavljena tendencija pripisivanja manje poželjnih osobina i potencijalnih problema posvojenom djetetu i djetetu s jednim roditeljem u odnosu na neposvojenu i onu s dva roditelja. Nisu pronađene razlike u procjenama koje bi potvrdile ove pretpostavke.

Ipak, dobivena je zanimljiva razlika pri procjeni potrebe za stručnom pomoći. Sudionice su posvojenom djetetu pripisale značajno veću potrebu za stručnom pomoći, nego neposvojenom djetetu. Takav nalaz je zanimljiv, s obzirom da dijete nije istodobno procjenjivano s većim stupnjem nepoželjnih osobina i problema, posebno ako se na takvu prosudbu gleda kao odluku kakva bi se mogla donositi u profesionalnom kontekstu. Naime, nalazi ranijih istraživanja koji ukazuju na veću zastupljenost posvojene djece u kliničkom uzorku, između ostalog objašnjavaju se i učestalijim slanjem posvojene djece službama vezanima uz mentalno zdravlje, čak i kad pokazuju manje problema u odnosu na druge, neposvojene vršnjake (Brodzinsky, 1993). Postoji više objašnjenja za ovakve nalaze koji se odnose na veću osjetljivost roditelja i okoline na ponašanje posvojenog djeteta, pretpostavku o mogućoj pojavi poteškoća, spremnost na moguće teškoće stečenu kroz pripreme za posvojenje (Warren, 1992; prema Brodzinsky, 1993). Nalaz ovog istraživanja u skladu je s objašnjenjem o očekivanjima stručnjaka, koja se odražavaju na njihove profesionalne odluke, pa tako i ove o upućivanju na dodatnu stručnu pomoć djetetu. Takav nalaz podržava stav da već posvojena djeca nemaju doista više poteškoća, kako neka istraživanja sugeriraju, nego su eventualne poteškoće samo češće prepoznate ili pripisane kad dijete nije značajno različito od vršnjaka, samo zbog saznanja da je posvojeno i očekivanja u vezi s tim.

Cilj istraživanja bio je ispitati i osobna iskustva studenata s osobama iz posvojiteljskih obitelji. Očekivano je da sudionice koje imaju poznanstva s osobama iz posvojiteljskih obitelji povoljnije procjenjuju posvojeno dijete, što bi bilo u skladu s nalazima ranijih istraživanja (Evan B. Donaldson Adoption Institute, 2002), ali nije

nađena značajna razlika u procjenama djeteta sudionica s i bez takvog iskustva. Pretpostavljena veza kontakta i stavova može se objasniti i Allportovom hipotezom međugrupnog kontakta, prema kojoj učestalost i kvaliteta kontakta djeluju na formiranje pozitivnih stavova prema članovima neke skupine, a za koji je dokazano da utječe na pojedinačnoj, ne samo grupnoj razini (Maričić, 2012). Ovdje su, stoga, sudionice pitane o „bliskoj osobi s čijim su životom pobliže upoznati“, upravo kako bi se osigurala takva obilježja kontakta. Ipak, upitno je odnose li se zaista svi odgovori o poznanstvu na bliska poznanstva. S obzirom da je pitanje postavljeno direktno moguće je socijalno poželjno odgovaranje, ukoliko su sudionice očekivale da bi takvi kontakti bili povoljnije vrednovani.

Vlastitu upoznatost s temom posvojenja studentice u najvećoj mjeri procjenjuju slabom ili dobrom, a istodobno većina procjenjuje da bi im sadržaj o posvojenju bio podosta ili u potpunosti od koristi na studiju koji polaze. To ukazuje da potreba za dodatnim upoznavanjem s ovim područjem postoji, što je u skladu s procjenama stručnjaka koji, unatoč postojanju slučajeva posvojiteljskih obitelji u praksi, procjenjuju nedostatak sadržaja u službenom obrazovanju i dodatnim edukacijama (Post, 2000). Na isto ukazuju i informacije dobivene od posvojitelja, koji navodne nedovoljnu educiranost stručnjaka koji su radili s njihovom djecom (Kriebel i Wenzel, 2011; prema Kriebel i Whitten, 2014; Kralj, Modić Stanke i Topčić-Rosenberg, 2014). Uz ovakve nalaze, opsežnija istraživanja ovog pitanja kod stručnjaka u praksi mogla bi pružiti uvid u obrazovne potrebe studenata i stručnjaka tijekom formalnog obrazovanja i dodatnih edukacija. Treba napomenuti da se studenti psihologije s temom posvojenja pobliže susreću tek na izbornom kolegiju Psihologija posvojenja na višim godinama studija, ukoliko ga odaberu, a da studenti socijalnog rada tu tematiku obrađuju na drugoj godini na kolegiju Obiteljsko pravo s osnovama građanskog procesnog prava kroz Obiteljski zakon, dok studenti učiteljskog smjera nemaju niti jedan kolegij posvećen tematici posvojenja. S obzirom na ovakve razlike u obrazovnim sadržajima kod studenata ovih studija, zanimljive su dobivene razlike u procjenama vlastite informiranosti i korisnosti sadržaja o posvojenju. Naime, upravo studentice socijalnog rada koje su se jedine susrele s temom posvojenja na dosadašnjem studiju, što se osobito odnosi na studentice druge godine, procjenjuju veću vlastitu informiranost, ali i veću korisnost takvih sadržaja za studij u odnosu na studentice psihologije i učiteljskog studija. Moguće je da

susret s temom posvojenja kod studentica osvještava važnost te tematike u budućem zanimanju i praksi, što, također, može biti važan podatak u analizi potrebe ovakvih sadržaja na ovim studijima i razvoju edukacija za stručnjake.

Najčešći izvori informacija o posvojenju sudionicama istraživanja su televizija i dnevne novine, internet te obitelj i prijatelji. Ti odgovori su podjednako birani od sudionica. Slično nalazi i veliko američko istraživanje, koje medije navodi kao glavni izvor informacija o posvojenju uz obitelj i prijatelje (Evan B. Donaldson Adoption Institute, 2002). Iako nije pronađen pregled medijskog sadržaja o posvojenju kod nas, ovakav podatak mogao bi biti zabrinjavajući, u slučaju da postoji slična usmjerenost na problematiku posvojenja i općenitu podzastupljenost takvih sadržaja, kao u američkom kontekstu (Fisher, 2003b). „Opasnost“ je i u tome što prikazujući članove neke grupe u određenim stereotipnim ulogama, televizija, novine i drugi mediji mogu potaknuti iluzorne korelacije (Aronson, Wilson i Akert, 2005), primjerice izravno povezivanje posvojenja s ponašajnim i drugim problemima, ukoliko su tako učestalo prikazivana ta djeca. Uz to, najmanje korišten izvor informacija o posvojenju od ponuđenih su stručne knjige i časopisi, što upućuje na oslanjanje studenata na informacije iz medija i od poznanika. Zanimljivo je kako su svi odgovori da je fakultet izvor informacija o posvojenju dani od strane studenata socijalnog rada, što se zapravo odnosi na kolegije koji se bave sadržajem posvojenja u okviru Obiteljskog zakona. Nekoliko odgovora u kojima navode volontiranje kao izvor informacija o posvojenju, odnose se na iskustva stečena kroz volontiranje u domovima za nezbrinutu djecu. U ovom uzorku je takvih odgovora malo, pa nisu bile moguće usporedbe, ali bi bilo zanimljivo provjeriti imaju li takva iskustva s institucionalizacijom djece i okolinom iz kakve su česta posvojenja, odraz na mišljenje o posvojenju i posvojenoj djeci.

Ukoliko tendencija procjenjivanja veće potrebe za stručnom pomoći, kakva se u ovom istraživanju pokazala kod studentica, zaista postoji kod stručnjaka u praksi, to se može odraziti na statistiku zastupljenosti posvojene djece u tretmanima pomoći, rad stručnjaka s tom djecom i obiteljima te njihovu dobrobit. S obzirom da se na temelju zastupljenosti posvojenika u tretmanima pomoći donose zaključci o prisutnosti problema u populaciji posvojenika, vidljive su posljedice kakve ovakva pristranost stručnjaka može imati. Nadalje, ovakvi nalazi mogu upućivati i na različita očekivanja

stručnjaka prema posvojenoj djeci, a uloga očekivanja je značajna za postignuće. Bilo da je u pitanju postignuće u školi ili u tretmanu, radi se o važnim aspektima dobrobiti djeteta, te nalaz o različitom tretiranju posvojenog djeteta od strane stručnjaka treba biti osviješten upravo osobama čija je profesionalna dužnost pomoći posvojiteljskim obiteljima. Edukacije bi pružile ne samo stručniju podršku posvojenicima i njihovim obiteljima, nego i sigurnost stručnjaka u vlastitom radu, za koji i sami procjenjuju nedostatnost, ali i važnost sadržaja posvojenja u formalnom obrazovanju. Iako je dostupna opsežna literatura vezana uz posvojenje, pa čak i poneki istraživački radovi u našem kontekstu, studentice su usmjerene na izvore informacija koji ne pružaju uvijek najtočnije podatke i mogu formirati pristranu sliku o posvojenicima, pa bi uključivanje stručne literature u formalno obrazovanje to moglo promijeniti. Dodatnim educiranjem stručnjaka bi se podrška posvojiteljskim obiteljima mogla učiniti pristupačnijom i sustavnijom, obitelji bi znale kome se obratiti i da ne trebaju strahovati od neiskustva stručnih radnika, a postojanje uređenijeg programa podrške moglo bi utjecati i na poduzimanje konkretnijih koraka prema posvojenju onih koji takvu odluku razmatranju.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati stavove studentica prema djeci s obzirom na pripadnost djeteta biološkoj ili posvojiteljskoj obitelji te broj roditelja s kojim dijete živi. Iako je očekivano da će studentice imati nepovoljniju percepciju posvojene djece i one s jednim roditeljem, nije se pokazala razlika u procjenama na nizu obilježja, izuzev veće procjene potrebe za stručnom pomoći posvojenom u odnosu na biološko dijete. Uz to, cilj je bio ispitati iskustva studentica s ovim „netradicionalnim“ obiteljima, osobito tematikom posvojenja, u privatnom životu i obrazovnom kontekstu. Studentice s i bez poznanstava s osobama iz posvojiteljskih obitelji ne procjenjuju posvojeno dijete različito nego biološko. Procjene vlastite informiranost o posvojenju u pravilu su niske, a istodobno procjene korisnosti takvih sadržaja za studij visoke. Studentice socijalnog rada koje su na studiju imale doticaj s temom posvojenja, svoju informiranost i korisnost sadržaja o posvojenju procjenjuju većima nego ostale studentice. Općenito, studentice se pouzdaju u medije, internet te obitelj i prijatelje kao izvore informacija o posvojenju.

LITERATURA

- Allen, P. D., Cherry, K. E. i Palmore, E. (2009). Self-Reported Ageism in Social Work Practitioners and Students. *Journal of Gerontological Social Work*, 52, 124-134.
- Amato, P. R. (1991). The "child of divorce" as a person prototype: Bias in the recall of information about children in divorced families. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 59-69.
- Amato, P. R. (2005). The Impact of Family Formation Change on the Cognitive, Social, and Emotional Well-Being of the Next Generation. *The Future of Children* 15(2), 75-96.
- Amato, P. R. (2014). The Consequences of Divorce for Adults and Children: An Update. *Društvena istraživanja Zagreb*, 23(1), 5-24.
- Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Ball, D. W., Newman, J. M. i Scheuren, W.J. (1984). Teachers' generalized expectations of children of divorce. *Psychological Reports*, 54, 347-353.
- Brodzinsky, D. M., Schechter, D. E., Braff, A. M. i Singer, L. M. (1984). Psychological and Academic Adjustment in Adopted Children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 52(4), 582-590.
- Brodzinsky, D. M. (1993). Long-term Outcomes in Adoption. *The Future of Children*, 3(1), 153-166.
- Carlson, M. J. i Corcoran, M. E. (2001). Family Structure and Children's Behavioral and Cognitive Outcomes. *Journal of Marriage and Family*, 63, 779-792.
- Cavanagh, S. E. (2008). Family Structure History and Adolescent Adjustment. *Journal of Family Issues*, 29(7), 944 – 980.
- Centar za socijalnu skrb Zagreb (2016). *Posvojenje*. <http://www.czss-zagreb.hr/posvojenje>

- Christoffersen, M. N. (2012). A Study of Adopted Children, Their Environment, and Development: A Systematic Review. *Adoption Quarterly*, 15, 220–237.
- Demo, D. H. i Acock, A. C. (1996). Family structure, family process, and adolescent well-being. *Journal of Research on Adolescence*, 6, 457-488.
- Donalds, E.S. (2012). *Voices Of Adoptees: Stories And Experiences Within Schools*. Neobjavljeni doktorski rad. Keene, New Hampshire: Antioch University New England.
- Državni zavod za statistiku (2005-2011). *Statistički ljetopisi Republike Hrvatske*. http://www.dzs.hr/Hrv/Publication/stat_year.htm
- Državni zavod za statistiku (2013). *Obitelji prema tipu, popisi 1971. – 2011*. www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/xls/Usp_07_HR.xls
- Dunn, P.C., Ryan, I.J. i O'Brien, K. (1988). College Students' Acceptance of Adoption and Five Alternative Fertilization Techniques. *The Journal of Sex Research*, 24, 282-287.
- Evan B. Donaldson Adoption Institute (2002). *National Adoption Attitudes Survey Research Report*.
- Fisher, A. (2003a). Still "Not Quite As Good As Having Your Own"? Toward A Sociology of Adoption. *Annual Review of Sociology*, 29, 335-361. doi: 10.1146/annurev.soc.29.010202.100209.
- Fisher, A. (2003b). A Critique Portrayal of Adoption in College Textbooks and Readers on Families, 1998-2001. *Family Relations*, 52, 154-160.
- Frye, A. (2010). *College Students' Perceptions Of Adoption*. Magistarski rad. Alabama: Department of Human Development and Family Studies in the Graduate School of The University of Alabama. http://acumen.lib.ua.edu/content/u0015/0000001/0000485/u0015_0000001_0000485.pdf

- Gennetian, L. A. (2005). One or two parents? Half or stepsiblings? The effect of family structure on young children's achievement. *Journal of Population Economics*, 18, 415-436.
- Gibbons, J.L., Wilson, S.L. i Rufener, C.A. (2006). Gender Attitudes Mediate Gender Differences in Attitudes Toward Adoption in Guatemala. *Sex Roles*, 54 (1/2).
- Goldberg, A. E. i Smith, J. Z. (2013). Predictors of Psychological Adjustment in Early Placed Adopted Children With Lesbian, Gay, and Heterosexual Parents. *Journal of Family Psychology*, 27(3), 431-442.
- Hansen, M. E. (2006). Adoptive Family Structure. *AFCARS Adoption Data Research Brief Number 1*. <http://www.adopta.hr/images/pdf/adoptivefamilystructure.pdf>.
- Hoffman, C. D. i Avila, A. M. (1998). Young children's negative stereotyping of peers from divorced families. *Journal of Divorce & Remarriage*, 29, 67-78.
- Howard, J.A., Smith, S.L. i Ryan, S.D. (2004). A comparative study of child welfare adoptions with other types of adopted children and birth children. *Adoption Quarterly*, 7(3), 1-30.
- Katz, R. (1998). Divorced mothers evaluate their lifestyle: personal attitudes and social perceptions. *Journal of Divorce and Remarriage*, 28(3-4), 121-137.
- Kolesarić, V. (2006). *Analiza varijance u psihologijskim istraživanjima*. Osijek: Filozofski fakultet.
- Kralj, S., Modić Stanke, K. i Topčić-Rosenberg, D. (2014). *Problemi i potrebe posvojiteljskih obitelji tijekom procesa prilagodbe i integracije posvojene djece u obitelj, odgojno-obrazovne institucije i okolinu*. Adopta – udruga za potporu posvajanju. http://www.adopta.hr/images/ADOPTA_istrazivanje.pdf
- Kriebel, D. K. i Whitten, K. (2014). Mental Health Professional's Attitudes and Expectations About Adoption and Adopted Children. *Adoption Advocate*, 69, 1-7.
- Lansford, J. E., Ceballo R., Abbey, A. i Stewart, A. J. (2001). Does Family Structure Matter? A Comparison of Adoptive, Two-Parent Biological, Single Mother,

- Stepfather, and Stepmother Households. *Journal of Marriage and the Family*, 63(3), 840-851.
- Lauster, N. i Easterbrook, A. (2011). No Room for New Families? A Field Experiment Measuring Rental Discrimination against Same-Sex Couples and Single Parents. *Social Problems*, 58(3), 389-409. doi: 10.1525/sp.2011.58.3.389.
- March, K. (1995). Perception of Adoption as Social Stigma: Motivation for Search and Reunion. *Journal of Marriage and Family*, 57(3), 653-660.
- Maričić, J. (2012). [Prikaz knjige *When Groups Meet: The Dynamics of Intergroup Contact*, T. F. Pettigrew i L. R. Tropp]. *Društvena istraživanja*, 21(3), (795-799). doi: 10.5559/di.21.3.10.
- Miall, C. E. (1987). The stigma of adoptive parent status: Perceptions of community attitudes toward adoption and the experience of in formal social sanctioning. *Family relations*, 36, 34-39.
- Modić Stanke, K. (2016). Kakve veze ima kako smo postali obitelj? Stavovi okoline prema posvojenoj djeci i njihovim roditeljima. Sažetci priopćenja „XX. dani psihologije u Zadru“. Zadar: Odjel za psihologiju Sveučilišta u Zadru.
- Noble, C. L., Eby, L. T. i Lockwood, A. (2004). Attitudes towards working single parents: Initial development of a measure. *Educational and Psychological Measurement*, 64(6), 1030-1052.
- Narodne novine (2015). *Obiteljski zakon: Posvojenje*. Narodne novine, 103/15. <http://www.zakon.hr/z/88/Obiteljski-zakon>.
- Pećnik, N. i Raboteg-Šarić, Z. (2005). Neformalna i formalna podrška jednoroditeljskim i dvoroditeljskim obiteljima. *Revija socijalne politike*, 12(1), 1-21.
- Pettijohn, T. F. II i Walzer, A. S. (2008). Reducing racism, sexism and homophobia in college students by colmpleting a psychology of prejudice course. *College Student Journal*, 42(2), 459-468.

- Pong, S., Dronkers, J., i Hampden-Thompson, G. (2003). Family Policies and Children's School Achievement in Single- Versus Two-Parent Families. *Journal of Marriage and Family*, 65(3), 681–699.
- Post, D. E. (2000). Adoption in clinical psychology: A review of the absence, ramifications, and recommendations for change. *Journal of Social Distress and the Homeless*, 9, 361-371.
- Raboteg-Šarić, Z., Pećnik, N. i Josipović, V. (2003). *Jednoroditeljske obitelji: osobni doživljaj i stavovi okoline*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Raboteg-Šarić, Z. i Pećnik, N. (2010). Stavovi prema samohranom roditeljstvu. *Revija socijalne politike*, 17(1), 5-25. doi: 10.3935/rsp.v17i1.889.
- Shi, L., Samuels, M.E., Richter, D.L., Stoskopf, C.H., Baker, S.L. i Sy, F.S. (1993). AIDS-related knowledge and attitudes of social workers in South Carolina. *Health & Social Work*, 18(4), 268-280.
- Usdansky, M. L. (2003). *Single-Parent Families and Their Impact on Children: Changing Portrayals in Popular Magazines in The U.S., 1900-1998*. Minneapolis: Population Association of America.
- Valiquette-Tessier, S., Vandette, M. i Gosselin, J. (2015). Is family structure a cue for stereotyping? A systematic review of stereotypes and parenthood. *Journal of Family Studies*. doi: 10.1080/13229400.2015.1049955.
- Vanderwater, E. A. i Lansford, J. E. (1998). Influences of Family Structure and Parental Conflict on Children's Well-Being. *Family Relations*, 47(4), 323-330.
- van Ijzendoorn, M.H. i Juffer, F. (2005). Adoption Is a Successful Natural Intervention Enhancing Adopted Children's IQ and School Performance. *Current Directions in Psychological Science*, 14(6), 326-330.
- van Laningham, J. L., Scheuble, L. K. i Johnson, D. R. (2012). Social Factors Predicting Women's Consideration of Adoption. *Michigan Family Review*, 16(1), 1-21.

- Wegar, K. (2000). Adoption, Family Ideology, and Social Stigma: Bias in Community Attitudes, Adoption Research, and Practice. *Family Relations*, 49(4), 363-370.
- Whatley, M., Jahangardi, J., Ross, R. i Knox, D. (2003). College student attitudes toward transracial adoption. *College Student Journal*, 37, 323-326.

PRILOZI

Prilog A

VINJETE

Dijete iz biološke obitelji s dva roditelja

Marko ima osam godina. Jedino je dijete bračnog para Jurić kojima se ostvarila želja da postanu roditelji kada su dobili Marka. Marko s njima živi u mirnijem kvartu u Zagrebu. Ide u drugi razred osnovne škole u kojem ima nekoliko prijatelja s kojima provodi vrijeme u igri. Posvađao se s jednim od njih prije nekoliko dana na školskom igralištu za vrijeme odmora. Dječaci su se međusobno okrivljavali i nisu htjeli reći razlog sukoba, ali je učiteljica smirila situaciju. Kada su gospođa i gospodin Jurić došli po Marka, zabrinuli su se ugledavši ga kako ih čeka na klupi sa suzama u očima. Pitali su ga što je bilo, ali im je rekao da ne želi sada razgovarati o tome.

Dijete iz posvojiteljske obitelji s dva roditelja

Marko ima osam godina. Jedino je dijete bračnog para Jurić kojima se ostvarila želja da postanu roditelji kada su posvojili Marka. Marko s njima živi u mirnijem kvartu u Zagrebu. Ide u drugi razred osnovne škole u kojem ima nekoliko prijatelja s kojima provodi vrijeme u igri. Posvađao se s jednim od njih prije nekoliko dana na školskom igralištu za vrijeme odmora. Dječaci su se međusobno okrivljavali i nisu htjeli reći razlog sukoba, ali je učiteljica smirila situaciju. Kada su gospođa i gospodin Jurić došli po Marka, zabrinuli su se ugledavši ga kako ih čeka na klupi sa suzama u očima. Pitali su ga što je bilo, ali im je rekao da ne želi sada razgovarati o tome.

Dijete iz biološke obitelji s jednim roditeljem

Marko ima osam godina. Jedino je dijete gospođe Jurić kojoj se ostvarila želja da postane mama kada je dobila Marka. Marko s njom živi u mirnijem kvartu u Zagrebu. Ide u drugi razred osnovne škole u kojem ima nekoliko prijatelja s kojima provodi vrijeme u igri. Posvađao se s jednim od njih prije nekoliko dana na školskom igralištu

za vrijeme odmora. Dječaci su se međusobno okrivljavali i nisu htjeli reći razlog sukoba, ali je učiteljica smirila situaciju. Kada je gospođa Jurić došla po Marka, zabrinula se ugledavši ga kako ju čeka na klupi sa suzama u očima. Pitala ga je što je bilo, ali joj je rekao da ne želi sada razgovarati o tome.

Dijete iz posvojiteljske obitelji s jednim roditeljem

Marko ima osam godina. Jedino je dijete gospođe Jurić kojoj se ostvarila želja da postane mama kada je posvojila Marka. Marko s njom živi u mirnijem kvartu u Zagrebu. Ide u drugi razred osnovne škole u kojem ima nekoliko prijatelja s kojima provodi vrijeme u igri. Posvađao se s jednim od njih prije nekoliko dana na školskom igralištu za vrijeme odmora. Dječaci su se međusobno okrivljavali i nisu htjeli reći razlog sukoba, ali je učiteljica smirila situaciju. Kada je gospođa Jurić došla po Marka, zabrinula se ugledavši ga kako ju čeka na klupi sa suzama u očima. Pitala ga je što je bilo, ali joj je rekao da ne želi sada razgovarati o tome.

Prilog B

Deskriptivni podaci za procjene svih pojedinih osobina
prema grupama s obzirom na procjenjivano dijete

Procjenjivano dijete	Biološka obitelj/ dva roditelja <i>N=66</i>	Posvojiteljska obitelj/ dva roditelja <i>N=65</i>	Biološka obitelj/ jedan roditelj <i>N=61</i>	Posvojiteljska obitelj/ jedan roditelj <i>N=63</i>
Naziv čestice	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>
Tužan	3.92 (0.97)	3.88 (1.07)	3.80 (0.89)	4.16 (0.99)
agresivan	1.77 (0.74)	1.89 (0.75)	1.79 (0.82)	1.87 (0.73)
neodgovoran	1.52 (0.71)	1.36 (0.63)	1.77 (0.90)	1.52 (0.74)
Strašljiv	2.64 (1.02)	2.37 (1.02)	2.51 (1.12)	2.6 (0.96)
Nepažljiv	1.94 (0.89)	1.66 (0.91)	1.97 (0.91)	1.83 (0.89)
socijalno neprilagođen	1.71 (0.96)	1.55 (0.71)	1.64 (0.88)	1.65 (0.81)
impulzivan	2.15 (0.98)	2.14 (0.95)	2.15 (1.03)	2.06 (0.93)
neuspješan u školi	1.29 (0.67)	1.20 (0.51)	1.31 (0.56)	1.21 (0.45)
Nezreo	1.77 (0.93)	1.54 (0.85)	1.90 (1.04)	1.73 (0.85)
nepristojan	1.38 (0.67)	1.42 (0.71)	1.61 (0.82)	1.51 (0.72)
slabog samopouzdanja	2.67 (1.16)	2.55 (1.16)	2.67 (1.19)	2.70 (1.09)
Svadjljiv	2.33 (0.87)	2.18 (0.83)	2.48 (0.94)	2.46 (0.93)
Nestrpljiv	1.68 (0.90)	1.54 (0.77)	1.88 (0.92)	1.82 (1.02)
nemotiviran za učenje	1.50 (0.86)	1.34 (0.69)	1.35 (0.63)	1.35 (0.68)
sramežljiv	2.45 (1.12)	2.38 (1.22)	2.47 (1.13)	2.43 (1.01)
Zahtjevan	1.52 (0.66)	1.55 (0.75)	1.57 (0.79)	1.59 (0.78)
Nesiguran	3.02 (1.13)	2.89 (1.15)	3.05 (1.23)	3.06 (1.09)

Prilog C

Deskriptivni podaci za procjene potencijalnih budućih problema
prema grupama s obzirom na procjenjivano dijete

Procjenjivano dijete	Biološka obitelj/ dva roditelja <i>N</i> =66	Posvojiteljska obitelj/ dva roditelja <i>N</i> =65	Biološka obitelj/ jedan roditelj <i>N</i> =61	Posvojiteljska obitelj/ jedan roditelj <i>N</i> =63
Naziv čestice	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>
problemi s alkoholom	1.53 (0.83)	1.62 (0.74)	1.67 (0.79)	1.57 (0.67)
problemi s drogom	1.27 (0.48)	1.29 (0.55)	1.34 (0.63)	1.35 (0.57)
psihički problemi	1.78 (0.80)	1.85 (0.76)	1.87 (0.92)	1.89 (0.94)
problemi u obiteljskim odnosima	2.27 (1.03)	2.35 (0.94)	2.25 (0.94)	2.33 (0.88)
problemi u ljubavnim vezama	2.47 (1.10)	2.22 (0.99)	2.46 (1.01)	2.40 (0.98)
problemi u obrazovanju	2.06 (1.01)	1.95 (0.78)	2.28 (0.92)	2.14 (0.98)